

Дитиноцентричні доміанти у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського

Михайло АНТОНЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України, вчений секретар Української асоціації
імені Василя Сухомлинського

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «домінанта» трактується як основна, панівна ідея, головний принцип, основна ознака або найважливіша складова чого-небудь [2, с. 237]. У різноплановій і багатогранній творчій спадщині В.О. Сухомлинського такими провідними доміантами є феномени дитини і філософії її щастя. Зокрема, в одній з найвідоміших і найпопулярніших книг Василя Олександровича «Серце віддаю дітям» зустрічаємо такі гуманістичні слова: «Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей»; або: «Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце» [10, с. 7, 14]. Великий павлівський мислитель наголошував на тому, що інколи легше любити весь світ, ніж одну дитину.

У працях В.О. Сухомлинського можна виокремити такі діяльнісно-практичні складові педагогічно-го змісту категорії «гуманізм»:

1. *Любити дітей* – найважливіший компонент гуманізму, відсутність якого вчений розглядає як показник професійної непридатності. Василь Олександрович висловлював несприйняття дискусій, які іноді точаться в учительських колективах щодо того, чи обов'язково педагогові насамперед любити учнів, а чи не краще прагнути до високого професіоналізму в своїй справі. Аналізуючи аналогічний погляд одного з учителів («А якщо я їх не люблю? Якщо я тільки й зазнаю світлих хвилин, коли не чую їх і не бачу? Що ж, накажете залишити школу і перекваліфікуватись?»), павлівський вчений-гуманіст у статті «Як любити дітей» стверджує: «...так, треба залишити школу і здобути іншу спеціальність. Або ж виховати в собі любов до дитини – третього не дано» [15, с. 292].

2. *Поважати дитину.*

3. *Вірити в дитину* – складова, що виражає оптимістичну лінію гуманізму. Коли вчитель якимось своїм вчинком руйнує віру дитини в нього, то в її душі відбувається перша трагедія: закрадається сумнів, зароджується зневіра, відчай, розчарування.

4. *Знати дитину.* Бути гуманістом означає бути людинознавцем. У книзі «Сто порад учителів» Василь Олександрович наголошує: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [12, с. 421]. Він інколи з болем у душі констатував, що, на жаль, ще багато вчителів погано знають дитину, не розуміють її внутрішнього духовного світу, а тому не бачать, не відчувають причин окремих порушень дисципліни. Незнання дитини, нерозуміння того, що вона відчуває, що думає, чим живе, часто призводить до конфліктів між учителем і учнем, які

вчитель, не достатньо володіючи педагогічною культурою, намагається розв'язати «сильнодіючими» засобами: робить запис до щоденника, виганяє з уроків, викликає батьків до школи. Тому В.О. Сухомлинський підкреслює: «Учитель не має права не знати, що відбувається в душі дитини. Найголовнішою рисою педагогічної культури вчителя є розуміння і відчуження духовного світу дитини» [4, арк. 35].

5. *Розуміти дитину.* В.О. Сухомлинський звертає увагу на необхідність більше говорити з учителями про підготовку до «мови сердець», тобто про спеціальну роботу педагога в царині психічної техніки: «Я кілька місяців працював над засобами вираження докору. Чим більше я заглиблювався в цей тонкий відтінок почуття, тим твердішим ставало моє переконання в тому, що докір можна виразити без слів не менше, ніж двома десятками засобів. Це перш за все різноманітні відтінки погляду...» [5, арк. 25].

6. *Турбуватися про розвиток дитини.* Це цільова, системотворна і визначальна складова, яка підпорядковує собі всі інші. Видатний педагог вважав, що учень у школі використовує лише незначну частину своїх фізичних і розумових ресурсів. Тобто він не виходить за межі наявних оптимальних можливостей, а його різнобічні здібності не знаходять подальшого розвитку, удосконалення і застосування.

7. *Бережливо ставитися до духовного світу і природи дитини,* оскільки всі діти різні й мають свій індивідуально-неповторний внутрішній світ.

8. *Обережати і розвивати почуття власної гідності дитини, активно розвивати його,* тому що без цього неможливе ні виховання, ні самовиховання.

9. *Стати другом дитини.*

Доцільним буде конкретніше проілюструвати окремі з наведених складових дитино- і людиноцентричного поняття «гуманізм» у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. У статті «Учитель

і діти» він розповідає про сумну життєву долю одного з педагогів, який виходив на пенсію. Його поважали учні за глибокі знання предмета, за широку ерудицію, але в цій повазі не було щирості й сердечності. Прощаючись із колективом, учитель сказав слова, яких від нього ніхто не чекав. «Друзі мої дорогі, – промовив математик, – не хочу далі носити в серці те, що гнітить мене ось уже кілька років. Останнім часом я розумом своїм осяг усе, чого не могло відчувати серце за три десятиліття. Я ніколи не любив дітей... Мені важко було заходити в клас, я долав у собі бажання написати заяву і перейти на якусь іншу роботу. Я дуже добре знаю математику, але учні не любили мого предмета, бо не любили мене. Ось тільки тепер, працюючи останній рік, я зрозумів, що *діти – це наймудріші філософи і найчутливіші психологи* (курсив наш. – М.А.). Вони відчували, що я заходжу в клас, мов у крижану воду [...]. Боляче про це говорити, боляче й думати. Але хай це стане наукою для молодих» [13, с. 196].

Цією історією Василь Олександрович спонукає серйозно замислитися над таким надзвичайно злободенним питанням: хто може навчати, виховувати і бути наставником дітей? Чи кожному можна стати вчителем? Що є найголовнішим у педагогічній діяльності? У згаданій статті павлівський учений-гуманіст висловлює щодо означених проблем, зокрема, такі погляди:

1) учитель – це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити;

2) перше віконце у навколишній світ, яке відкривається перед дитиною, – це особистий приклад батька, матері і вчителя; вчитель для учня не менш авторитет, ніж батько і мати, а інколи й більший. У вчителів дитина вбачає життєвий ідеал.

У книзі «Сто порад учителів» В.О. Сухомлинський наголошує, що дитинство – це особливий світ: «Треба знати його, але цього мало. Потрібно *вжитися* в світ дитинства; якщо хочете, в кожному вчителів повинна сяяти й ніколи не гаснути маленька іскорка дитини» [12, с. 429]. На його думку, тільки той стане справжнім вихователем дітей, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною. А у книзі «Серце віддаю дітям» Василь Олександрович стверджує, що «кожний педагог повинен глибоко знати, до тонкощів, індивідуальність кожного учня», його нахили, інтереси, ідеали, смаки й уподобання [10, с. 232]. У цій праці зустрічаємо й такі слова вченого: «Переді мною 31 дитина – це 31 світ» [там само, с. 97]. У Павлівській середній школі починали вивчення дитини насамперед із з'ясування стану її здоров'я. Для дітей, в яких виявляли слабкість серцево-судинної, дихальної систем, порушення обміну речовин, впроваджувався постійний медичний і психолого-педагогічний супровід.

До Павлівської середньої школи приходили також діти з функціональними розладами нервової системи, причиною яких В.О. Сухомлинський вважав неправильне сімейне виховання, зокрема

надмірне піклування. В усуненні цих розладів і недоліків Василь Олександрович убачав важливе завдання школи. Більшість таких дітей не могли нормально навчатися. Одним із найважливіших лікувальних заходів для них учений вважав спокійну працю на відкритому повітрі, що не так передбачала фізичні зусилля, як потребувала зосередженості, уважності. Дитина поступово відволікалася від проблем, що оточували її вдома, і нервова система переставала хворобливо реагувати на різні зовнішні подразники. Отже, праця на відкритому повітрі цілком впливала на дітей із сильною нервовою збудливістю – дратівливих, неспокійних.

У «Білій книзі національної освіти України» (2010), де висвітлюються найбільш актуальні сучасні освітні проблеми, визначаються причини та пропонуються шляхи і способи їх усунення або пом'якшення, наводяться такі показники: за даними Міністерства охорони здоров'я України, серед школярів спостерігаються функціональні відхилення у діяльності різних систем організму: у 27% – серцево-судинної системи, у 33% – нервово-психічні розлади, у 17% – захворювання органів травлення, у 19% – захворювання ендокринної системи. За даними Міністерства освіти і науки, 36% учнів загальноосвітніх шкіл мають низький рівень фізичного здоров'я, 34% – нижчий за середній, 23% – середній, 7% – вищий від середнього і лише 1% – високий [1, с. 43–44]. Сучасні статистичні дані засвідчують, що майже третина дітей шкільного віку зазнає насильства [16].

Практика виховної роботи у Павлівській середній школі базувалася на гуманістичному принципі дитиноцентризму, на тому, що кожна людина неповторна. Ця неповторність, за спостереженнями Василя Олександровича, особливо виявляється у підлітковому віці.

В.О. Сухомлинський приділяв виняткову увагу здатності педагогів розмірковувати, здійснювати самоаналіз й ґрунтовно осмислювати власну діяльність, особливо певні конкретні дії та вчинки, розуміти свої почуття і проникати у таємниці внутрішнього духовного світу дитини. Саме така рефлексія педагогів сприяє поліпшенню всіх сфер шкільного життя і насамперед його демократизації та гуманізації. Тому Василь Олександрович рекомендує педагогам насамперед цікавитися не тим, що учні знають (це завжди важливо) або чого не знають, а тим, як вони відчують і сприймають навколишній світ, вчити їх цього, бо це є найголовнішим. Сьогодні дитина може чогось не знати – завтра дізнається і знатиме. Але коли вона не вміє відчувати, то й завтра може не навчитися цього, оскільки для цього потрібні дні, тижні, місяці й роки.

В.О. Сухомлинський наголошував, що індивідуальні особливості дітей не можна «підігнати» під якусь одну, нехай навіть і найдосконалішу схему. Дитячий світ складний і різноманітний. Кожний дитячий вчинок має свої мотиви, свої причини. Він був глибоко переконаний у тому, що «*немає жодної педагогічної закономірності, немає жодної істини,*

яка була б абсолютно **однаково застосована** до всіх дітей. Тому що практична педагогіка – це знання й уміння, не тільки доведені до ступеня майстерності, але й підняті до рівня мистецтва. Тому що виховувати людину – це передусім знати її душу, бачити й відчувати її індивідуальний світ» (курсив наш. – М.А.) [12, с. 422].

Однією з провідних дитиноцентричних домінант педагогічної спадщини Василя Олександровича є віра в добре начало в дитині, без чого не може бути успішним її навчання, виховання і гармонійний розвиток. У зв'язку з цим у статті «Слово до батьків» він наголошує: «Дитина щаслива тільки тоді, коли вона вірить. Неслухняність, зухвальство, грубість – усе це виникає в дитячій поведінці саме в ті моменти, коли ламається віра» [11, с. 503]; «Наша учительська місія – захистити дитячу душу» [там само, с. 504]; «Не можна ламати природу дитинства» (курсив наш. – М.А.) [12, с. 496], – наголошував Василь Олександрович у своїх зверненнях до педагогічних працівників і батьків.

У статті «Людина – найвища цінність» В.О. Сухомлинський наводить такі слова французького психолога, письменника Жоржа Сіменона: «Найстрашніший злочин перед людиною – це перекопати людину в її нікчемності порівняно з іншими людьми. Віднявши в людини почуття власної гідності, самоповаги, можна довести її до відчаю, до крайності, штовхнути на самогубство і навіть злочин» [6, с. 465]. На сторінках педагогічних праць Василя Олександровича читач знайде такі антигуманні приклади. Вони свідчать про те, що значний відсоток нервово-психічних розладів і захворювань у школярів – на совісті вчителя, який не знає індивідуально-вікових особливостей дітей на різних етапах їхнього розвитку: дитинства, отрочства, юності. Тому таким актуальним є переорієнтування педагогів з позицій предметоцентризму на дитиноцентризм. «Мамо, поїдьмо туди, де нема школи...» – ці слова з листа однієї мами наводить павлівський учений у статті «Обережно: дитина!» [9, с. 425].

Надзвичайно вагому роль у гуманній взаємодії педагога і вихованців Василь Олександрович відводить слову наставника, його інколи справді магічній силі, чарівності. І взагалі непереборна сила впливу педагога зумовлюється багатьма чинниками, від ефективності яких залежить і виховний вплив, і всі таємниці майстерності та мистецтва виховання.

В.О. Сухомлинський передусім називає такі чинники:

1. Учитель ніколи не повинен *духовно вичерпуватися* перед учнями. Це – перша заповідь, «свята святих» виховання.

2. Дитина не повинна відчувати, що вихователь зустрічається з нею тільки тоді, коли настав час виховувати. Штучність виховного процесу відштовхує дитину від вихователя, породжує недовіру.

3. Вихователя і дітей мають об'єднувати багатство почуттів, переживань. Це одна з найважливіших передумов ефективного впливу педагога на дитину.

4. Слово вчителя покликане приносити дитині більше радості, ніж прикроців, тривоги, неприємностей. Тільки за цієї умови вихователь може розраховувати на те, що він знайде доріжку до серця і розуму дитини [5].

Широковідомими стали дискусії щодо розбіжностей у поглядах на мету виховання А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського. Справді, Василь Олександрович не поділяв думки А.С. Макаренка, що колектив – перша мета виховання. В.О. Сухомлинський ставив кардинально протилежну мету, наголошуючи, що першою і найголовнішою ціллю виховання є Людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки, творення її особистого щастя [7, арк. 16]. Водночас варто навести думки В.О. Сухомлинського зі статті «Не бійтесь бути ласкавими» щодо догматичних рекомендацій окремих педагогів-теоретиків про те, що тільки колектив може вплинути на людину, що тільки через колектив можна карати або милувати. При цьому, звертає увагу Василь Олександрович, цитують видатного радянського педагога А.С. Макаренка. Але чому ж забувають, що А.С. Макаренко не раз підкреслював велику роль особистого впливу педагога на вихованця? Якщо осмислити всю його педагогічну діяльність, то стане цілком ясно, що вона є блискучим доказом могутньої сили впливу особистості вихователя [8, с. 355]. Цей фрагментарний історико-педагогічний екскурс засвідчує спорідненість дитино- і людиноцентричних підходів до виховання двох видатних педагогів.

Президент Національної академії педагогічних наук України В.Г. Кремень в монографії «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» (2009) зазначає: «Дитиноцентризм на загально-суспільному рівні стверджує не «показушне» гасло «Усе краще – дітям!», а погляд на дитинство як повноцінне життя людини, на дитину як повноцінну особистість, рівноправного члена суспільства, визнає її індивідуальність і створює необхідні умови для її становлення і розвитку. На принципах інноваційності і дитиноцентризму має будуватися вся освітня діяльність, вся система відносин у суспільстві, ставлення дорослих до дітей. Культура дитиноцентризму та інноваційності повинна визначати всю діяльність сучасного вчителя як у школі, так і поза її межами» [3, с. 412–413]. В.Г. Кремень наголошує на необхідності «наполегливо рухатись до великої мети – побудувати всю справу навчання і виховання кожної конкретної дитини на основі її природних здібностей, а отже, визнати основними стимулами навчання інтерес дитини, задоволення її потреби в пізнанні, самопізнанні та розвитку» [там само, с. 388].

В.О. Сухомлинський творив психолого-педагогічну систему, в якій усе зосереджено навколо дитини-людини. Це надзвичайно потужна гуманістична педагогіка, побудована на утвердженні тієї філософської істини, що освіта, виховання й розвиток дитини – це передусім утвердження гармонії

розуму і серця, де серцю, за образним висловлюванням ученого, належить найніжніша і найтонша мелодія. Дитинство він називає найважливішим періодом людського життя, не підготовкою до майбутнього життя, а справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним життям.

Педагогіка В.О. Сухомлинського – це педагогіка серця, дитиноцентризму і толерантності, в основі якої – необхідність наблизити процес освіти, навчання і виховання до природи конкретної дитини. Тому таку надзвичайно велику увагу він приділяє гуманній взаємодії вчителя та учнів як найважливішій складовій педагогічної майстерності і творчості. «Я сказав би, що пізнання дитиною світу починається з пізнання людини, а людина відкривається перед дитиною в образі матері, батька і вчителя», – наголошує Василь Олександрович у книзі «Як виховати справжню людину» [14, с. 343].

У вже згадуваній «Білій книзі національної освіти України» стратегічною домінантою підготовки вчителя до підвищення якості учіння визначено його педагогічну майстерність [1, с. 182]. Саме цій завжди актуальній проблемі особливо велику увагу приділяв В.О. Сухомлинський у багатьох своїх працях, особливо у книгах «Сто порад учителям» та «Розмова з молодим директором школи».

Такі провідні дитиноцентричні домінанти у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, як любов до дитини, віра в неї, знання її внутрішнього духовного світу, індивідуально-вікових особливостей та використання їх у навчально-виховному процесі, фізичне і психічне здоров'я, плекання щастя дитини тощо, залишаються актуальними для сучасних і майбутніх поколінь педагогів.

Література

1. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексєєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін]; за заг. ред. акад. В.Г. Кремена; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпін: Перун, 2004. – 1440 с.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – 520 с.
4. Письма В.А. Сухомлинского. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп.1, спр. 1012, 71 арк.
5. Сухомлинський В.О. Засоби виховного впливу вчителя на учнів: стаття: авторизована: машинопис. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп.1, спр. 724, 32 арк.
6. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 446–472.
7. Сухомлинський В.А. «Наша добрая семья» (Записки пионервожатого): монографія: машинопис. 1967 г. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп.1, спр. 205, 267 арк.
8. Сухомлинський В.О. Не бійтесь бути ласкавими / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 347–359.
9. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 422–426.

10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 5–279.
11. Сухомлинський В.О. Слово до батьків / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 499–504.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 417–654.
13. Сухомлинський В.О. Учитель і діти / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 195–203.
14. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 147–416.
15. Сухомлинський В.О. Як любити дітей / О.В. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.5. – С. 292–308.
16. Шулікін Д. Майже третина дітей шкільного віку зазнає насильства / Дмитро Шулікін // Освіта України. – 2010. – 26 січня. – С. 5.

Анотації

Михайло АНТОНЕЦЬ Дитиноцентричні домінанти у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського

У статті виділяються і характеризуються дитиноцентричні домінанти у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Розкрито сутність гуманістичного принципу дитиноцентризму, на якому має базуватися сучасна освітня діяльність.

Ключові слова: дитиноцентричні домінанти, учений-гуманіст, індивідуальні особливості дитини, педагогіка серця, педагогічна майстерність.

Михаил АНТОНЕЦЬ Детоцентрические доминанты в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского

В статье выделяются и характеризуются детоцентрические доминанты в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского. Раскрывается сущность гуманистического принципа детоцентризма, на котором должна базироваться современная образовательная деятельность.

Ключевые слова: детоцентрические доминанты, учёный-гуманист, индивидуальные особенности ребёнка, педагогика сердца, педагогическое мастерство.

Mykhailo ANTONETS Child centered dominants in the pedagogical works of V.O. Sukhomlynsky

In this article the child centered dominants in works of V.O. Sukhomlynsky are distinguished and characterized. The content of humanistic principle of child centrism is revealed. The last is the one with the help of which the contemporary educational practice should be based on.

Key words: child centered dominants, scientist and humanist, individual specific features of the child, pedagogy of the heart, pedagogical mastership.